

Ajda Pretnar Žagar*

Računalniška analiza slovenskih zgodovinskih časopisov (1771–1914): jezikovni, tematski in državotvorni uvidi

IZVLEČEK

Prispevek predstavlja računalniško-jezikoslovno analizo sPeriodike, zgodovinskega korpusa slovenskih periodičnih publikacij, izdanih med letoma 1771 in 1914. Z analizo ključnih besed ter diahrono analizo smo raziskali jezikovne, tematske in zgodovinske razsežnosti desetih najvidnejših časopisov v korpusu. Ugotovitve razkrivajo osrednjo vlogo teh časopisov pri oblikovanju slovenskega narodnega prebujanja v obdobju po letu 1848, hkrati pa poudarjajo raznolike tematske usmeritve posameznih periodičnih publikacij, kot so kmetijstvo, pedagogika, književnost in oglaševanje. Poleg tega raziskava obravnava izzive, ki jih prinaša slaba kakovost optičnega prepoznavanja znakov (OCR) pri digitalizaciji zgodovinskih besedil, ter njihove posledice za jezikovno in vsebinsko analizo. Združevanje računalniških metod z zgodovinskim raziskovanjem v tej študiji ponuja vpogled v razvoj slovenskega jezika, vlogo medijev pri oblikovanju narodne identitete in možnosti za izboljšanje besedilnih virov, temelječih na OCR.

Ključne besede: zgodovinski časopisi, analiza ključnih besed, napake OCR, korpusno jezikoslovje

* Dr., asistent z doktoratom, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, ajda.pretnar@inz.si; ORCID: 0000-0002-5927-4538

ABSTRACT

COMPUTATIONAL ANALYSIS OF SLOVENIAN HISTORICAL NEWSPAPERS (1771–1914): LINGUISTIC, THEMATIC, AND NATION-BUILDING INSIGHTS

This paper presents a computational linguistic analysis of sPeriodika, a historical corpus of Slovenian periodicals published between 1771 and 1914. Using keyword analysis and diachronic analysis, we explore the linguistic, thematic, and historical dimensions of ten prominent newspapers in the corpus. Our findings reveal the centrality of these newspapers in shaping Slovenian nation-building during the post-1848 period, while also highlighting the diverse thematic orientations of individual periodicals, including agriculture, pedagogy, literature, and advertising. Moreover, the study examines the challenges posed by low-quality Optical Character Recognition (OCR) in historical text digitisation and its implications for linguistic and content analysis. By combining computational methods with historical inquiry, this research provides insights into the evolution of the Slovenian language, the media's role in nation-building, and the potential for improving OCR-based textual resources.

Keywords: historical periodicals, keyword analysis, OCR errors, corpus linguistics

Uvod

V zadnjem desetletju smo priča porastu raziskav zgodovinskih časopisov.¹ Rast je posledica vse večjega priznanja zgodovinskih časopisov kot dragocenih primarnih virov, ki ponujajo vpogled v pretekle družbe, kulture in dogodke. Raziskave pokrivajo širok spekter aplikacij, od digitalizacije zgodovinskih časopisov in ustvarjanja obsežnih visokokakovostnih digitalnih korpusov do naprednih računalniških pristopov za analizo jezikovnih sprememb, sentimenta in diskurza v zgodovinskih kontekstih.

Hkrati se sodobne metodologije vse bolj prilagajajo specifičnim izzivom zgodovinskih časopisov, kot so degradirana besedila, nekonsistenten zapis besed in večjezične zbirke. Ti pristopi preoblikujejo obdelavo zgodovinskih časopisov v interdisciplinarno področje, ki povezuje digitalno humanistiko, računalništvo in arhivske študije.

sPeriodika² je nedavno objavljen korpus zgodovinskih slovenskih periodičnih publikacij iz obdobja 1771–1914. Korpus je obsežen in temelji na digitaliziranih časopisih iz digitalne knjižnice dLib, ki jo upravlja Narodna in univerzitetna knjižnica

1 Maud Ehrmann et al., »Computational Approaches to Digitised Historical Newspapers,« *Dagstuhl Reports* 12, št. 7 (2023): 112–79, pridobljeno 5. 2. 2025, <https://doi.org/10.4230/DagRep.12.7.112>.

2 Filip Dobranič et al., »Corpus of Slovenian periodicals (1771–1914) sPeriodika 1.0« (2023), *Slovenian language resource repository CLARIN.SI*, <http://hdl.handle.net/11356/1881>.

Slovenije. Vsebuje nekatere najpomembnejše časopise tistega časa, ki so prispevali k večji pismenosti in narodnemu prebujanju v Sloveniji.^{3,4}

Prispevek je korpusno-jezikoslovna študija korpusa sPeriodika in predstavlja dopolnitev ter prevod prispevka na konferenci JTDH.⁵ Razširitev zajema dodatno poglavje o zgodovinskem razvoju jezika z analizo arhaičnih besed (razdelek 3.3), analiza napak OCR pa je razširjena v samostojno poglavje. Izbrali smo deset časopisov z največjim številom izdaj in izvedli osnoven kvantitativni pregled vsebine. Kakovost optične prepoznave znakov (OCR) v korpusu je nizka, a primerljiva s podobnimi zgodovinskimi digitaliziranimi časopisi,⁶ zato nas je zanimalo, ali lahko kljub temu izluščimo značilnosti časopisov s pomočjo analize ključnih besed, pogostosti besed in konkordanc. V rezultatih podamo splošen kvantitativni opis časopisov, vpogled v zgodovinski razvoj slovenskega jezika in pregled napak OCR. Z raziskavo poudarimo pomen označenih zgodovinskih izdaj za slovensko raziskovalno skupnost, saj bi brez digitalno dostopnega in označenega korpusa tak pregled težko izvedli.

Sorodna dela

Zgodovinski časopisi se pogosto uporabljajo v digitalni humanistiki, predvsem zaradi sodobnih prizadevanj za digitalizacijo, dostopnih vmesnikov za raziskovanje vsebine⁷ in odprtih repozitorijev. Raziskave zajemajo širok spekter, od diahronih in primerjalnih analiz do diskurzivnih študij, pri čemer je analiza premika konceptov ena izmed najvidnejših metod. Primerjalne študije se osredotočajo na primerjave med državami⁸ ali raziskovanje regionalnih razlik.⁹ Diahrone študije pogosto raziskujejo

3 Marijan Dović, »Literatura in mediji v Jurčičevem času,« *Slavistična revija* 54, št. 4 (2006): 543–57.

4 Smilja Amon, »Vloga slovenskega časopisja v združevanju in ločevanju slovenske javnosti od 1797–1945,« *Javnost* 15 (2008): S9–S24.

5 Ajda Pretnar Žagar, »A corpus linguistic characterization of speriodika,« v: *Proceedings of the Conference on Language Technologies and Digital Humanities* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino 2024), 384–406.

6 Kimmo Kettunen in Tuula Pääkkönen, »Measuring Lexical Quality of a Historical Finnish Newspaper Collection – Analysis of Garbled OCR Data with Basic Language Technology Tools and Means,« v: *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'16)* (Portorož: ELRA, 2016), 956–61.

7 Maud Ehrmann et al., »Historical Newspaper User Interfaces: A Review,« v: *85th IFLA General Conference and Assembly (IFLA)* (Zenodo, 2019).

8 Adán Mayer et al., »Underlying sentiments in 1867: A study of news flows on the execution of Emperor Maximilian I of Mexico in digitized newspaper corpora,« *Digital Humanities Quarterly* 16, št. 4 (2022).

9 Jaihyun Park in Ryan Cordell, »A quantitative discourse analysis of Asian workers in the US historical newspapers,« v: *Proceedings of the Joint 3rd International Conference on Natural Language Processing for Digital Humanities and 8th International Workshop on Computational Linguistics for Uralic Languages* (Tokio: Association for Computational Linguistics, 2023), 7–15.

premiške konceptov,^{10, 11, 12} semantične spremembe¹³ ali spremembe tematik skozi čas.¹⁴ Druga veja raziskav vključuje vsebinsko usmerjen pristop, ki se osredotoča na nastanek javnih diskurzov¹⁵ ali državotvorno besedišče.^{16, 17} Nekatere raziskave se osredotočajo tudi na večjezičnost,^{18, 19} ki je značilna za zgodovinske časopise in otežuje primerjalno analizo.

Izven digitalne humanistike so slovenski zgodovinski časopisi priljubljena tema raziskav. Večina teh se osredotoča na procese narodnega prebujanja, zlasti po marčni revoluciji leta 1848.^{20, 21} Najobsežnejšo študijo je izvedla Smilja Amon,²² ki predstavlja pregled slovenskega novinarstva. *Ljubljanski zvon* iz leta 1885 ponuja podroben pregled časopisov tistega časa,²³ pri čemer navaja 34 časopisov v slovenščini, skupaj z opisi, uredniki, izdajatelji in cenami. Druge raziskave se večinoma osredotočajo na *Kmetijske in rokodelske novice*,²⁴ ki so postavile temelje slovenskemu novinarstvu.²⁵ Jezikovne analize so prav tako pogoste, le malo raziskav pa se posveča vsebinski analizi in primerjavam. Ena takih je analiza Štepc²⁶ (1987), ki obravnava poročanje o zločinih v *Slovincu* in *Slovenskem narodu*. Štepec ugotavlja, da konservativni *Slovenec*

10 Japp Verheul et al., »Using word vector models to trace conceptual change over time and space in historical newspapers 1840–1914,« *Digital Humanities Quarterly* 16, št. 2 (2022).

11 Jani Marjanen et al., »The Expansion of Isms, 1820–1917: Data-Driven Analysis of Political Language in Digitized Newspaper Collections,« *Journal of Data Mining & Digital Humanities* 2020, <https://doi.org/10.46298/jdmdh.6159>.

12 Lidia Pivovarov et al., »Word Clustering for Historical Newspapers Analysis,« v: *Proceedings of the Workshop on Language Technology for Digital Historical Archives* (Varna: INCOMA Ltd., 2019), 3–10.

13 Nilo Pedrazzini in Barbara McGillivray, »Machines in the media: semantic change in the lexicon of mechanization in 19th-century British newspapers,« v: *Proceedings of the 2nd International Workshop on Natural Language Processing for Digital Humanities* (Tajpej: Association for Computational Linguistics, 2022), 85–95.

14 Jani Marjanen et al., »Topic Modelling Discourse Dynamics in Historical Newspapers,« v: *Digital Humanities in the Nordic Countries 2020* (CEUR-WS.org, 2021), 63–77.

15 Jani Marjanen et al., »A National Public Sphere? Analyzing the Language, Location, and Form of Newspapers in Finland, 1771–1917,« *Journal of European Periodical Studies* 4, št. 1 (2019).

16 Jonathan Schoots, »Analyzing political formation through historical isiXhosa text analysis: Using frequency analysis to examine emerging African nationalism in South Africa,« v: *Proceedings of the Fourth Workshop on Resources for African Indigenous Languages (RAIL 2023)* (Dubrovnik: Association for Computational Linguistics, 2023), 65–75, <https://doi.org/10.18653/v1/2023.rail-1.8>.

17 Simon Hengchen et al., »A Data-Driven Approach to Studying Changing Vocabularies in Historical Newspaper Collections,« *Digital Scholarship in the Humanities* 36, dodatek 2 (2021): ii109–ii126, <https://doi.org/10.1093/llc/fqab032>.

18 Marjanen, »A National Public Sphere?«

19 Mayer, »Underlying sentiments in 1867.«

20 Obdobje pred marčno revolucijo leta 1848 se običajno imenuje predmarčno obdobje. V članku obdobje po revoluciji imenujemo pomarčno.

21 Nataša Stergar, »Narodnostno vprašanje v predmarčnih letnikih Bleiweisovih Novic,« *Kronika* 25, št. 3 (1977).

22 Amon, »Vloga slovenskega časopisja v združevanju in ločevanju slovenske javnosti.«

23 Anonymous, »Slovenski časopisi leta 1885,« *Ljubljanski zvon* 5, 1885, 631–35.

24 Stane Mihelič, »Kmetijska družba in ustanovitev 'Novic',« *Slavistična revija* 1, št. 1/2 (1948).

25 Prva slovenska periodična publikacija so bile *Lubanske novice* Valentina Vodnika leta 1797, a niso izhajale dolgo.

26 Marko Štepec, »Zločin v slovenskem časopisju v 80. letih 19. stoletja,« *Kronika* 35, št. 1/2 (1987): 30–38.

prepušča poročanje o zločinih liberalnemu *Slovenskemu narodu*, saj to vidi kot nekatoliško in nepotrebno. Druge raziskave obravnavajo jezikovno vprašanje v *Slovenskem pravniku*,²⁷ novice o Istri,²⁸ modo v ženskih časopisih²⁹ in socialnodemokrasko periodiko.³⁰

sPeriodika

sPeriodika³¹ je korpus slovenskih zgodovinskih časopisov, izdanih med letoma 1771 in 1914. Korpus je ustvaril Dobranič s sodelavci,³² temelji pa na optično prepoznanih zapisih, ki so jih v različnih obdobjih z različnimi tehnologijami ustvarili v Narodni in univerzitetni knjižnici Slovenije, pri čemer so avtorji izvedli dodatno čiščenje in predobdelavo. Korpus je na voljo v repozitoriju CLARIN.SI³³ in v konkor-dančniku NoSketch Engine.³⁴

Opis

Korpus sPeriodika vsebuje 216 časopisov z različnim številom izdaj (največ 28.406, najmanj 1). Skupno število izdaj je 148.457. Kot prikazuje Slika 1, se je aktivnost izdajanja postopoma povečevala do prve svetovne vojne, ko je večina časopisov prenehala izhajati. Zadnje desetletje vključuje podatke samo do leta 1914, kar poja-snjuje upad frekvence.

27 Tone Zorn, »Odmevnost jezikovnega vprašanja v listu Slovenski pravnik v letih 1871–1918,« *Kronika* 35, št. 3 (1987): 146–55.

28 Branko Marušič, »Izbor vesti o Istri v slovenskem časopisju do leta 1880,« *Annales* 17, št. 1 (2007): 65–82.

29 Maja Ilich, »Nekaj o modi v slovenskem časopisju na prelomu stoletja (1895–1915),« *Zgodovina za vse* 6, št. 2 (1999): 98–108.

30 Dušan Kermavner, »Drugi slovenski socialnodemokratski listi,« *Kronika* 10 (1962): 80–89.

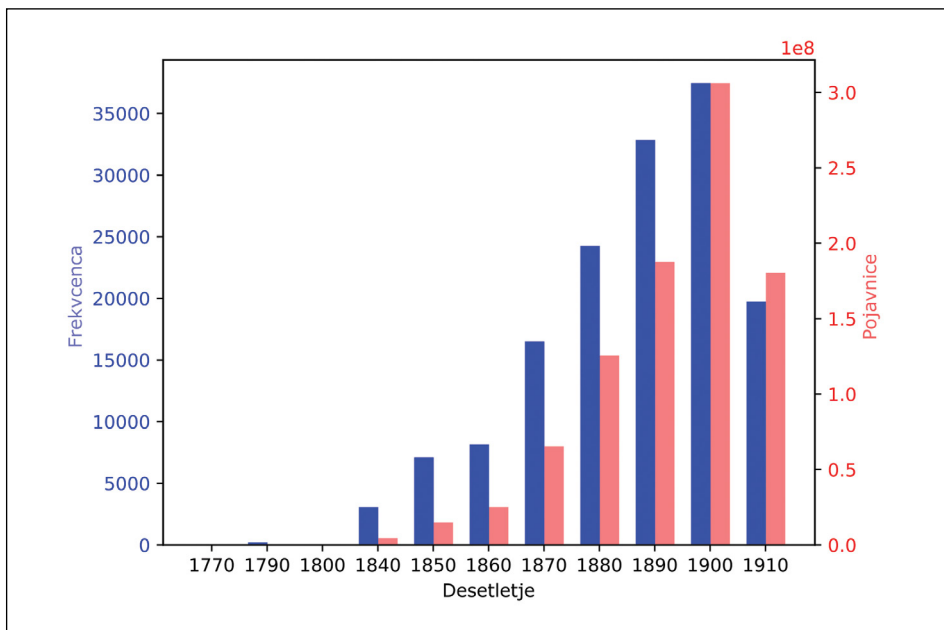
31 Dobranič et al., »Corpus of Slovenian Periodicals (1771–1914) sPeriodika 1.0«.

32 Filip Dobranič et al., »A Lightweight Approach to a Giga-Corpus of Historical Periodicals: The Story of a Slovenian Historical Newspaper Collection,« v: *Proceedings of the 2024 Joint International Conference on Computational Linguistics, Language Resources and Evaluation (LREC-COLING 2024)* (Italija: ELRA in ICCL, 2024).

33 CLARIN.SI, <http://hdl.handle.net/11356/1881>.

34 NoSketch Engine, <https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=speriodika>.

Slika 1: Frekvenca izdaj (modri stolpci) in pojavnic (rdeči stolpci) po desetletjih v sPeriodiki

Vir: avtorica iz podatkov NoSketchEngine

Zaradi dolgega repa v distribuciji izdaj po časopisih smo se odločili analizirati deset časopisov z največ izdajami, kar predstavlja 78 odstotkov korpusa. Takšno merilo smo izbrali, da zajamemo časopise z največjim nacionalnim dosegom in dovolj dolgim časovnim razponom. Tabela 1 prikazuje deset izbranih časopisov s številom in deležem izdaj (zaokroženo na dve decimalni mesti).

Naslovi časopisov nosijo pomenske poudarke, ki na splošno določajo njihovo vsebino: *Kmetijske in rokodelske novice*, *Slovenski gospodar*, *Učiteljski tovariš*, *Slovenski narod*, *Dom in svet*, *Slovenec*, *Edinost*, *Ljubljanski zvon*, *Vertec* in *Soča*.

Primerjava ključnih besed

Za obravnavane časopise smo s pomočjo orodja NoSketch Engine izluščili ključne besede. Te smo primerjali s sPeriodiko, kar pomeni, da smo izluščili leme, ki so v določenem časopisu močno zastopane in zato statistično značilne. Lematizacija je bila izvedena s postopkom CLASSLA-Stanza, kot je navedeno v izvirnem članku o sPeriodiki.³⁵ Ključnost (angl. *keyness*) je v NoSketch določena na osnovi *enostavne matematične metode*³⁶ s parametrom glajenja $N = 1$ (privzeta nastavitve).

35 Dobranič et al., »A Lightweight Approach to a Giga-Corpus of Historical Periodicals.«

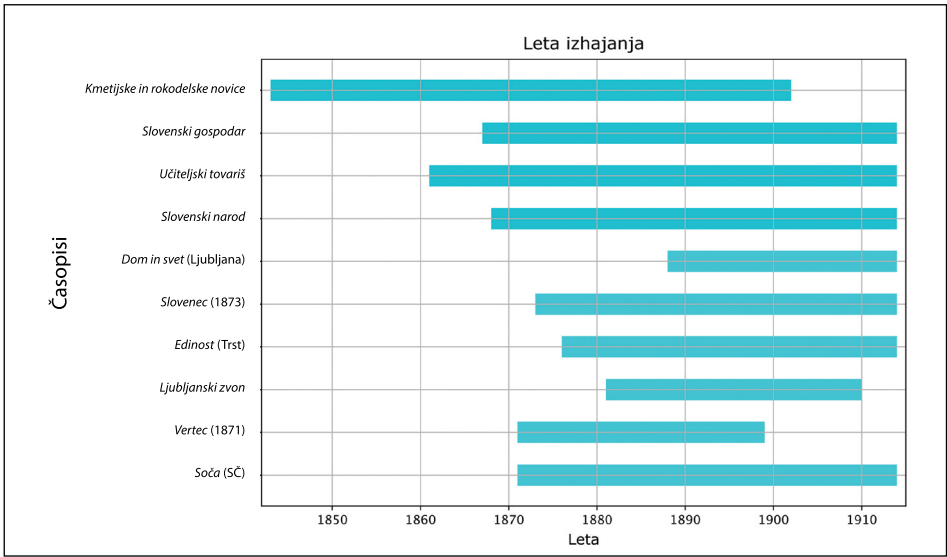
36 Adam Kilgariff, »Simple Maths for Keywords,« v: *Proceedings of Corpus Linguistics 6* (Liverpool, VB: University of Liverpool, 2009).

Tabela 1: Časopisi z največjim številom izdaj v korpusu sPeriodika

Časopis	št. objav	% objav	št. pojavníc
Kmetijske in rokodelske novice (KRN)	28406	19	29.834.568
Slovenski gospodar (SG)	16009	11	22.602.374
Učiteljski tovariš (UT)	15674	11	24.337.225
Slovenski narod (SN)	14039	9	183.294.799
Dom in svet (DS)	11073	7	32.326.449
Slovenec (SVN)	10897	7	137.506.802
Edinost (ED)	8371	6	98.274.429
Ljubljanski zvon (LZ)	3923	3	15.590.800
Vertec (VT)	3515	2	3.170.465
Soča (SČ)	3367	2	38.879.707

Vir: NoSketchEngine

Slika 2: Leta izdajanja za deset izbranih časopisov

Vir: NoSketchEngine

Analizirali smo prvih sto ključnih besed in jih predstavili v Tabeli 2. Očitne napake OCR smo izključili, saj želimo prikazati osrednjo vsebino časopisa, ne naključnih napak. Poročamo tudi o odstotku napak OCR (delež napak med 100 zadetki).

Kmetijske in rokodelske novice

Kmetijske in rokodelske novice so zveste svojemu imenu, saj obravnavajo kmetijske teme (*kmetovavec*, *žlahen*, *žebec*³⁷) ter lokalne novice (*Kranjska*). Časopis je bil prvi polnopravni časnik v slovenščini, zato vsebuje več arhaičnih besed (*onidan*, *en malo*) kot drugi časopisi. Preostale ključne besede sodijo v raznolike kategorije, od rubrik v časopisu (*novičar*) in financ (*dinar*) do novic o Rusiji (*rusovski*) ter narodno-prosvetnih tem (*čitavnica*³⁸). Analiza ključnih besed kaže širok spekter tem, ki jih je časopis pokrival, ter njegovo dolgoletno osrednjo vlogo v kulturnem življenju Slovencev.³⁹

Slovenski gospodar

Slovenski gospodar je prvi časopis na seznamu, ki ga močno zaznamujejo napake OCR (94 odstotkov⁴⁰). Pregled v konkordančniku pokaže, da je črka »n« pogosto prepisana kot »a« (*sloveaski* → *slovenski*, *aaš* → *naš*, *aemški* → *nemški*), črka »v« pa kot »7« (*pra7*). Druge ključne besede razkrivajo, da je pogosto napačna tudi zamenjava »č« za »6«. Omenja se tudi izraz *Stajerc*, ki je napačna oblika besede *Štajerc*. Pojem lahko pomeni prebivalca *Štajerske*, vendar se najpogosteje nanaša na časopis *Štajerc*, ki je izhajal med letoma 1900 in 1918. Ton je precej žaljiv, saj je bil *Slovenski gospodar* katoliški in konservativen časopis, medtem ko je bil *Štajerc* napreden pronemški časnik (podrobneje opisan v Jezernik⁴¹). Pomenske ključne besede se nanašajo na sejme (*sermon*), dogajanje (*izgoditi*), zlatnike (*fl*), šolsko zvezo (*šulverein*), ljudi (*poslanec dr. Franc Radaj*; *Franc Kosar*), spoštovane (*vlč*, *velečastiti*) in *posilinemce* (posmehljiv izraz za pronemške Slovence).

Učiteljski tovariš

Učiteljski tovariš je zvest svojemu imenu. Večina ključnih besed se nanaša na pedagogiko (*zavezin*⁴² *konvikt*,⁴³ *učiteljstvo*, *učiteljski*, *lehrerbund*, *pedagoški*, *koleginja*, *ljudski*). V razpravah je opaziti politični vidik, saj se pogosto omenja »*Slomškar*«, kar se nanaša na konkurenčno »*Slomškovo zvezo*«, zvezo katoliških učiteljev. Pri besedi »*tovarišica*« niti iz kolokacij ni jasno, ali ima političen prizvok. Vendar pa sta obe sklicevanji na ženske kolegice (*tovarišica* in *koleginja*) v *Učiteljskem tovarišu* močno zastopani, kar morda kaže na to, da je časopis ženskam prisojal večjo stopnjo enakopravnosti. Pogostost omenjenih besed je namreč v tem časopisu bistveno večja v primerjavi s

37 Arhaično za žrebec.

38 Čitavnica je pogostejša v zgodnjih izdajah KRN, kasneje pa jo nadomešča izraz čitalnica.

39 Stergar, »Narodnostno vprašanje v predmarčnih letnikih Bleiweisovih Novic.«

40 Stopnja napake 94 odstotkov se nanaša na rezultate analize ključnih besed in ne na celotno vsebino časopisa.

41 Božidar Jezernik. »Katoliška duhovščina na prelomu devetnajstega in dvajsetega stoletja in proces modernizacije na Slovenskem,« *Traditiones* 51, št. 1 (2022): 103–45.

42 Zaveza se nanaša na Zvezo avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev.

43 Konvikt je izobraževalni zavod s celodnevno oskrbo, predvsem za duhovnike.

splošnim korpusom, vendar kolokacije ne razkrivajo posebnih razlik v kontekstu. Učiteljski tovariš prav tako vsebuje veliko nemških izposojenk (*Lehrerbund, Lehrer, Volksschule, Lehrerschaft, Gesuche, Vorgeschriebenen*) in omembe oseb (Črnagoj, Jelenc, Maier, Strmšek, Režek, Požegar, Gangl).

Slovenski narod

Analiza ključnih besed časnika *Slovenski narod* razkriva številne specifične rubrike. Časopis je redno objavljajl železniške vozne rede za avstrijske železnice (*amstetten, pontabel, selzthal*), poročila z dunajske borze (*prior oblig.*), meteorološka poročila (smeri vetrov) in specifične oglase (*Moll Seidlitz prašek, Revaliescere du Barry, Berger Kotran milo*). Nekatere besede se nanašajo na uvodni odstavek časopisa, ki je vseboval navodila za pošiljanje prispevkov (*izvoti*,⁴⁴ *četiristopne*). Opazili smo tudi nekatere za *Slovenski narod* značilne napake OCR, ki so morda posledica izbire pisave (*tuđi, tuđ*,⁴⁵ *čel*⁴⁶). Nekateri rezultati so morda posledica prekomernega popravljanja, saj Dobranič in sodelavci⁴⁷ omenjajo statistično osnovano združevanje razdeljenih besed (*Trammwaydrušt, Stražatoplice*).

Dom in svet

Dom in svet (Ljubljana) je močno literarno in umetniško usmerjen. Za časopis so značilna imena literarnih junakov (*bodriški nadknez Gotšalk, Viljenica, Virida, Maruška, Ančka*) in avtorjev zgodb (*Podgoričan*), ki jih je časopis stalno objavljajl. Velik del njihovih novic omenja umetniška dela (*spominiki, bilina, pasionski*) in publikacije (besedilo o klinopisnih spomenikih, ki ga je napisal F. Sedej in je bilo objavljeno v istem časopisu). Najpresenetljivejši je močan vpliv slovanskega umetniškega sveta na časopis. *Dom in svet* redno objavlja biografije srednje-, vzhodno- in južnoslovanskih avtorjev ter seznam slovanskih publikacij (zlasti ruskih, srbskih in hrvaških).

Slovenec

Podobno kot *Slovenski narod* tudi analiza ključnih besed časnika *Slovenec* razkriva specifične rubrike, na primer poročila z dunajske borze (*vrvnaven, salmov, dunavski, napoleonond, napoleonond*,⁴⁸ *waldsteinov*), meteorološka poročila in podlistek Pismo Boltatovega Pepeta,⁴⁹ napisan v narečju (*gespuđ, tku, kokr*). Med ključnimi besedami so tudi oglasi, na primer za Merkur Exchange Limited Company (*kurzen*), steklarske

44 Napačen leksem besede »izvoliti«.

45 V pomenu »tudi«.

46 V pomenu »celo« ali »čelo«.

47 Dobranič et al., »A Lightweight Approach to a Giga-Corpus of Historical Periodicals.«

48 Obe pojavnici predstavljata dobesedni prepis izraza za francoski zlatnik »napoléon d'or«.

49 Psevdonim za Srečka Magoliča.

delavnice in trgovino z oljnimi barvami. Nekaj ključnih besed se nanaša na jugovzhodno Evropo (*Hrvaška, Madžarska, Bolgarija*), kar delno nakazuje politično usmeritev časopisa. Vendar smo glede na politično pomembnost časnika v slovenskem prostoru pričakovali večji delež političnih besed. Mnogo ključnih besed izhaja iz glave časopisa, kjer so bile podane praktične informacije o naročilu in distribuciji časopisa. Vendar so tudi drugi časopisi, kot so *Slovenski narod*, *Slovenski gospodar*, *Edinost* in *Soča*, imeli obsežne glave. Visoka pogostost ključnih besed iz glave je morda posledica jezikovnih značilnosti glave časopisa *Slovenec*.

Edinost (Trst)

Edinost (Trst), vodilni časopis tržaških Slovencev, vsebuje veliko besed, povezanih z oglasi. 68 odstotkov ključnih besed se nanaša na ulice ali kraje poslovanja (*barriera, nuova, vecchia, piazza, galatti*). Večinoma gre za italijanska imena ulic, a so omenjeni tudi istrski kraji (*Pula, Rovinj*). *Edinost* je pokrivala istrsko regijo do leta 1902, ko je bilo ustanovljeno Politično društvo Hrvatov in Slovencev v Istri.⁵⁰ Pri omembi Primorske se večina pojavnih besed nanaša na vremensko napoved in podnaslov časopisa (Glasilo političnega društva »Edinost« za Primorsko). Omenjeni so tudi denarni izrazi (*nvč* je okrajšava za »novčič«, kovanec v vrednosti 1/100 zlatnika) in prostor za oglase (*inse-ratni* označuje oddelek časopisa za oglase). Oglasi vključujejo ponavljajoče se reklame za kavo (*kava Santos good average*), zdravstvene storitve (*izdiranje, plombiranje, ambulatorij*) in živila (*pekarna, butejka*). Podobno kot drugi časopisi tistega časa je *Edinost* redno objavljala železniške vozne rede. Besedi »Medpostaja« in »Pula« sta največkrat uporabljeni v kontekstu železniških voznih redov, podobno kot v *Slovenskem narodu*, vendar osredotočeno na italijanske železnice. Novice o železniških voznih redih kažejo, da je bil časopis zelo praktičen; ponujal je oglaševalski prostor za lokalna podjetja in podajal informacije o prevozu. Mnogi časopisi tistega časa so imeli podobne vsebine.

Ljubljanski zvon

Ljubljanski zvon je bil vodilna literarna revija pomarčne dobe. Večina desetih najpogostejših ključnih besed se nanaša na literarne like (*Gojko, Samorad, Trenk, Abadon, Zdenka*). 29 odstotkov ključnih besed predstavljajo imena literarnih likov, kar poudarja literarno naravo revije. Vendar vsebine niso bile zgolj leposlovne. Omenjeni so denimo Slovniki razgovori, kjer je revija objavljala nasvete o pravilnem slovenskem črkovanju in slovnici (*sedanjik, sgl, Miklošič, dovršnik*), in Štrekljeve jezikoslovne mrvce, kjer je avtor razlagal slovnično sestavo, pomen in izvor določenih besed (*subst*). Veliko ključnih besed je posledica napak OCR, natančneje 36 odstotkov. Težava s ključnimi besedami pri *Ljubljanskem zvonu* je nekoliko posebna. Podobno kot pri *Slovenskem gospodarju* so najpogostejše napačno transkribirane besede.

50 Darko Darovec, *Pregled zgodovine Istre* (Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Založba Annales; Centur: Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja, 2023), 66.

Te napake so tesno povezane z literarno naravo revije. *Ljubljanski zvon* je namreč edini analizirani časopis, ki dosledno uporablja naglase na samoglasnikih. Naglasi v slovenščini niso pogosti, vendar so bili v tej reviji verjetno uporabljeni za poudarjanje ritma in pravilne izgovarjave besed, ta slogovna izbira pa povzroča težave modelu OCR.

Vertec (1871)

Vertec (1871) vsebuje veliko zgodb in je tako podoben *Domu in svetu* ter *Ljubljanskemu zvonu*, saj ga zaznamujejo literarni liki (*Marijca, Marijec*,⁵¹ *Katarinka, Ivanek*). Delež omemb literarnih likov med ključnimi besedami je 38-odstoten. V primerjavi z drugimi periodičnimi publikacijami so imena pretežno pomanjševalnice, kar odraža usmeritev časopisa na mlajše bralce. Vendar pa ime včasih ne označuje literarnih likov, temveč resnične osebe. Časopis je namreč poimensko navajal avtorje pravih rešitev ugank, skupaj z lokacijo. Druge ključne besede so idilične, povezane z družino ali naravo (*dedek, sestrice, ptičica, čmrlj, lisica*). Stopnja napak OCR pri tem časopisu je precej visoka – 36-odstotna.

Soča

Soča je objavila več prevodov, vključno z deli *Trije mušketirji* Alexandra Dumasa (*Athos, Porthos, Artagnan, Aramis*), *Grof Monte Cristo* (*Villefort*), *Quo Vadis?* (*Vinicij*) in *Križarski vitezi* (*Zbišek*) Henryka Sienkiewicza ter *Foma Gordejev* Maksima Gorkega. Ključne besede v skupnem obsegu vključujejo 23 odstotkov imen likov. Časopis ima nekaj regionalnih posebnosti, na primer besedo »*nunc*«, ki v goriškem narečju označuje starejšega znanca. Regionalni značaj se odraža tudi v omembah lokalnih političnih osebnosti, kot sta Alojzij Pajer-Monriva, proitalijanski odvetnik in politik, ter Ivan Berbuč, politik in sourednik *Soče*. Zanimiva najdba je ključna beseda »*prismojenec*«. »*Prismojenec*« je bil vzdevek za *Primorski list*, konservativni časopis, ki je nasprotoval *Soči*, podobno kot je *Slovenski gospodar* nasprotoval *Štajercu*. Kljub temu je bila *Soča* vsebinsko bolj podobna *Slovincu*.⁵² Časopis vsebuje 53 odstotkov napak OCR, zaradi česar je eden najtežjih za analizo. Tipična napaka OCR za ta časopis je opuščanje strešice (*uze*,⁵³ *dezelni, drzaven, goriski*). Poleg tega ima časopis nizko kakovost slik dokumentov, kar še povečuje verjetnost napak OCR.

51 *Marijec* je napačna oblika leme za besedo *Marijca*.

52 Branko Marušič, *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem: 1848–1899* (Nova Gorica: Goriški muzej, 2005), 326

53 Izvirno *uže*.

Zgodovinski razvoj jezika

Za dodatno analizo ključnih besed in preučitev razvoja jezika v slovenskih časopisnih publikacijah v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju smo izluščili frekvenčne podatke za izbrane besede iz prejšnjega poglavja. S tem smo želeli točneje opredeliti specifične časopisov z ozirom na razvoj slovenščine. Za primerjavo smo uporabili korpus sPeriodika (ne le deset glavnih časopisov), da bi celovito identificirali trende rabe besed. Izbrane besede so bile prepoznane arhaične besede iz analize ključnih besed: *berž* (brž), *denes* (danes), *sklenica* (steklenica), *menenje* (mnenje), *rekši* (rekoč), *smijati* (smejati), *zanimljiv* (zanimiv), *žnjo/žnjim/žnjimi* (z njo, z njim, z njimi) in *zvršetek* (konec). Čeprav je bilo kandidatov več, smo izbrali tiste pojavnice, ki so imele najvišje število pojavitev v svoji arhaični obliki. Večina frekvenčnih podatkov je bila pridobljena z iskanjem po lemi, razen za *žnjo/žnjim/žnjimi*, kjer je bil uporabljen poi-zvedbeni jezik CQL.

Frekvence smo pridobili neposredno iz okolja NoSketch Engine. Frekvenčne podatke za časopise, katerih leta izhajanja vključujejo obseg (npr. 1901–1914), smo enakomerno porazdelili med leta, medtem ko smo za tiste, ki vključujejo sezono (npr. 1888/1889), podatke dodelili prvemu navedenemu letu (v tem primeru 1888). Poenostavljena porazdelitev po letih povzroči nekaj netočnosti, vendar je zaradi osredotočenosti na trende in ne na natančne številke taka poenostavitev zadostna.

Rezultati so prikazani na stolpičnem diagramu (Slika 3). Grafe smo začeli z letom 1850, pri čemer smo podatke združili po desetletjih za lažjo primerjavo med grafikoni.

Menjava arhaičnih besed s sodobnimi

Presenetljivo je, da je edina beseda, ki kaže visoko frekvenco na začetku obdobja z nenadnim prevzemom sodobne oblike, *berž* (Slika 3A). *Berž* so najpogostejše uporabljali v časopisu *Kmetijske in rokodelske novice* (2215 pojavitev, relativna gostota⁵⁴ 959,6), vendar pri relativni gostoti vodi *Slovenska č(e)bela* (3573,2). Raba besede *berž* je po koncu Bachovega absolutizma, ko so bile dovoljene tudi druge periodične publikacije, postopoma upadala. To je razvidno tudi iz rabe besede v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* (Slika 4), kjer raba pada na podoben način.

Regionalne arhaične besede

Beseda *denes* se je uporabljala pretežno v manjših časopisih (*Slovenski tednik*, *Naprej*), medtem ko je bila oblika *danes* v rabi bistveno pogostejše. *Denes* se je uporabljal približno do osemdesetih let 19. stoletja, ko je začel prevladovati sodobni zapis *danes*. Arhaična oblika verjetno izhaja iz kajkavskega jezika, ki je močno vplival na

⁵⁴ Relativna gostota (*relative density*) primerja pogostost izbranega besedilnega tipa s pogostostjo v celotnem korpusu.

severovzhodni del današnje Slovenije,⁵⁵ kjer so izhajale prve izdaje časopisa *Slovenski narod*. Menenje je bilo pogosto v regionalnih (južno)zahodnih časopisih (*Gospodarski list*, *Novičar*, *Edinost*, *Slovenka*). Prav tako izrazit regionalni značaj kaže *zvršetek*, z visoko relativno frekvenco v podobnih časopisih. Vendar je splošna frekvenca arhaičnih besed zelo nizka. Te besede so lahko posledica vpliva lokalnega narečja ali italijanskega jezika.

Literarni jezik

Na podlagi primerjave rabe besed sta dva časopisa najbolj odstopala od jezikovne norme tistega časa. To sta literarna časopisa *Ljubljanski zvon* in *Vertec*. V *Ljubljanskem zvonu* so objavljali mnogi znani slovenski avtorji, kot so Anton Aškerc, Simon Gregorčič in Oton Župančič. Podobno so v *Vertcu* objavljali Fran Levstik, Dragotin Kette in Fran Saleški Finžgar. Glede na to, da so časopisa oblikovali pisatelji in pesniki, lahko jezikovna odstopanja pripišemo svobodi literarnega izražanja in eksperimentiranju.

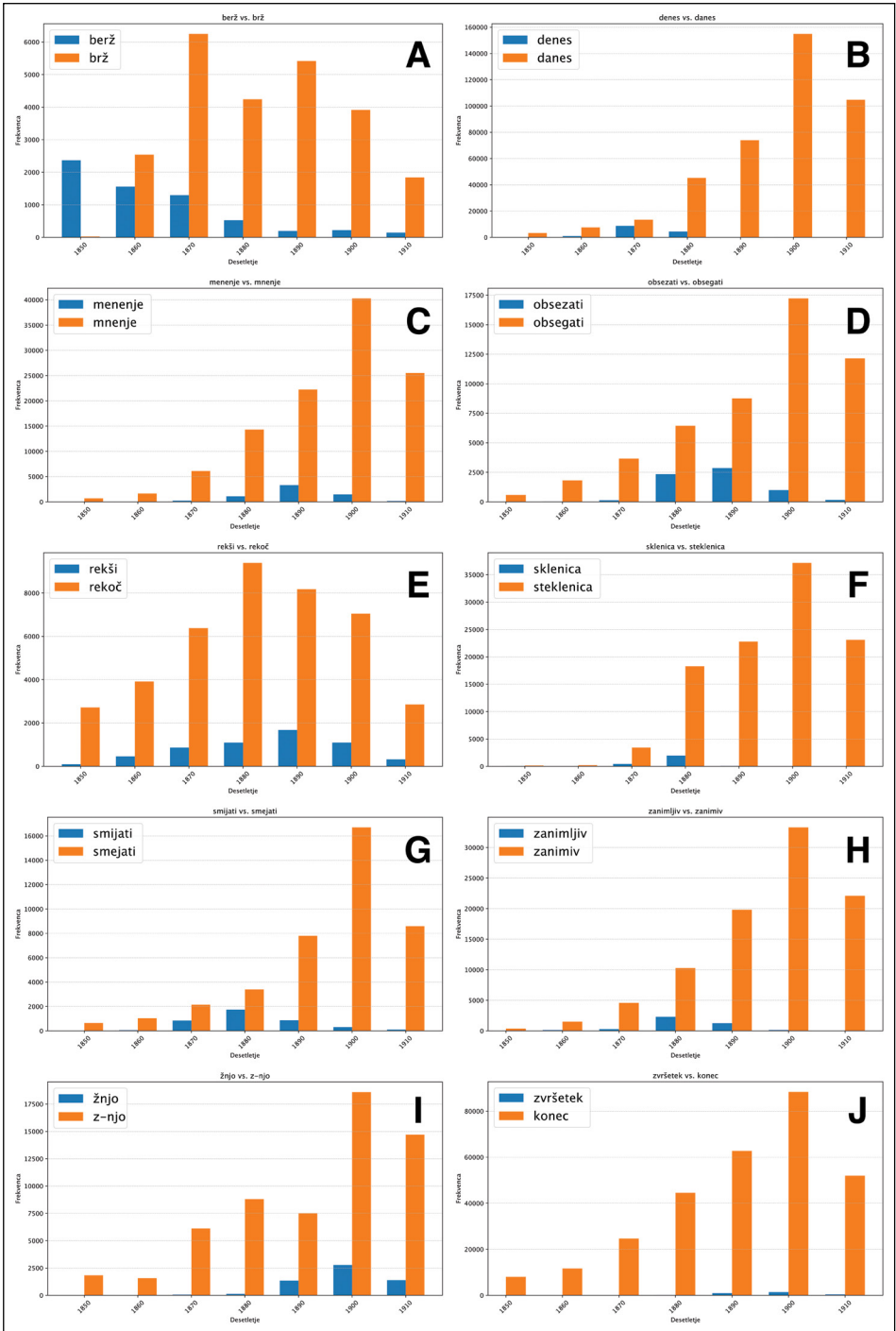
Tabela 2: Prvih 10 ključnih besed (lem) v izbranih časopisih. Celice vsebujejo lemo in njeno frekvenco v določenem časopisu. Zadnja vrstica prikazuje odstotek napak OCR med 100 najpogostejšimi ključnimi besedami.

Razvrstitev	KRN	SG	UT	SN	DS	SVN	ED	LZ	VT	SČ
1	unidan	sejmov	zavezin	amstetten	nadknez	vravnaven	nvč	gojko	marija	athos
	-1.552	-843	-2.265	-11.058	-738	-3.299	-12.057	-889	-269	-2040
2	novičar	izgoditi	konvikt	izvoti	virida	gespud	galatti	samorad	otiti	porthos
	-3421	-481	-5.486	-7.416	-798	-3.447	-5.504	-679	-475	-1.411
3	čitavnica	fl	učiteljstvo	pontabel	spominik	tku	barriera	trenk	štir	artagnan
	-2.044	-12.467	-54.905	-6.225	-1.029	-4.680	-7.162	-713	-368	-1.369
4	rusovski	šulverein	učiteljski	selzthal	bodriški	salmov	inseraten	abadon	vrčev	aramis
	-1.714	-677	-58.083	-8.551	-631	-2.996	-7.641	-549	-220	-1.253
5	kmetovavec	radaj	slomskar	oblig	viljenica	kokr	nuova	zdenka	katarinka	nunec
	-2.481	-541	-1.244	-6.752	-638	-3.535	-7.977	-826	-172	-1.946
6	dnar	vlič	tovarišica	franzensfeste	juriš	napoleonodor	konsorcija	gropa	ivanek	zbišek
	-2.238	-903	-4.632	-7.256	-912	-3.206	-5.091	-1.046	-181	-1.004
7	žlahen	kosar	koleginja	četiristopen	gotšalk	kursen	pula	cetinovič	pesenca	meljavec
	-1.433	-673	-1.031	-3.690	-610	-2.771	-7.343	-334	-203	-928
8	krajnski	posilinemec	lehrerbund	steyr	maruška	dunavski	vecchia	dramatiški	marijec	villefort
	-3.076	-463	-902	-5.488	-670	-4.189	-6.292	-642	-155	-846
9	žebec	-	pedagoški	osoben	podgoričan	waldsteinov	medpostaja	obsezati	vzpomlad	vinicij
	-632		-2.796	-28.671	-996	-2.349	-3.331	-1.943	-176	-821
10	enmalo	-	črnagoj	vara	ančka	napoleonond	piazza	premec	ivanko	foma
	-823		-779	-13.567	-1.407	-2.234	-14.364	-381	-170	-916
napake	5%	92%	12%	19%	1%	15%	0%	36%	36%	53%

Vir: NoSketchEngine

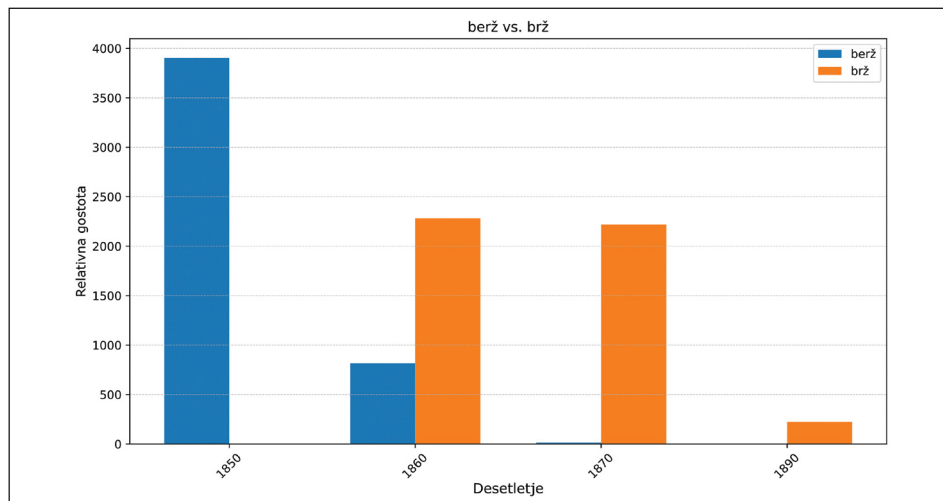
55 Breda Pogorelec, *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika* (Ljubljana: Založba ZRC, 2011), 28.

Slika 3: Frekvence arhaičnih besed v primerjavi z njihovimi sodobnimi različicami v korpusu sPeriodika. Modri stolpci predstavljajo arhaične, oranžni stolpci pa sodobne oblike.

Vir: avtorica iz podatkov NoSketchEngine

Slika 4: Relativna gostota besed »berž« in »brž« v *Kmetijskih in rokodelskih novicah* po desetletjih

Vir: avtorica iz podatkov NoSketchEngine

Pojavnico *obsezati* so uporabljali pretežno v časopisu *Ljubljanski zvon*. Zabeležen je relativno velik porast besede v osemdesetih in devetdesetih letih 19. stoletja. Podobno je tudi z besedo *zanimljiv*, ki je imela višjo relativno frekvenco v *Ljubljanskem zvonu* kot v drugih časopisih, ter besedo *smijati*, ki se je pretežno uporabljala v literarnih časopisih v sedemdesetih in osemdesetih letih 19. stoletja (*Vertec* z relativno frekvenco 65,9 in *Ljubljanski zvon* s frekvenco 55,4). V devetdesetih letih 19. stoletja se je trend rabe besede *smijati* začel zmanjševati, prevladovati pa je začela sodobna oblika *smejati*. *Rekši*, arhaična oblika besede *rekoč*, je deležniška oblika glagola reči. Obe obliki sta bili v rabi v opazovanem obdobju, pri čemer je bila *rekši* precej manj priljubljena kot *rekoč*. Raba besede *rekoč* v sodobnem času prav tako upada (vir: metaFida v1.0). Časopisi so uporabljali obe obliki in niso pokazali večjih pristranskosti do *rekši*, razen *Vertca* (40,05) in *Ljubljanskega zvona* (27,64), kjer se oblika *rekši* uporablja nekoliko pogostejše. Nekateri manjši časopisi pa imajo še višjo relativno frekvenco. *Sklenica* je bila uporabljena zgolj občasno v sedemdesetih in osemdesetih letih 19. stoletja, brez kakšnega večjega časopisa, ki bi jo uporabljal v veliki meri. *Žnjim/žnjo/žnjimi* kaže porast na prelomu 20. stoletja, vendar interpretacija za to besedo ni povsem jasna.

Oblikovanje slovenskega jezika je tesno povezano s strokovno razpravo o jezikovnih pravilih. Prva slovenska slovnica je bila Bohoričeva *Arcticae horulae succisivae*, izdana leta 1584. Skoraj dve stoletji je trajalo, da je bila izdana druga slovnica. Leta 1768 je izšla Pohlina slovnica *Kranjska gramatika*, napisana v nemščini in osredotočena na kranjsko narečje. V začetku 19. stoletja je bilo veliko poskusov modernizacije slovenščine, kar je pripeljalo do izdaj slovníc pomembnih avtorjev, med njimi Kopitarja (1809), Vodnika (1811), Dajnka (1824), Metelka (1825), Murka (1832/43/50), Majarja (1850) in Miklošiča (1852). Kljub številnim konkurenčnim slovnícam je bil

prvi slovenski pravopis objavljen šele leta 1899, avtor pa je bil Fran Levec. Plodovita dejavnost izdajanja slovnice priča o obdobju oblikovanja jezika, v katerem so se soočala nasprotujoča si stališča do pravopisa, izgovarjave, pisanja in skladnje. Ta soočenja so verjetno prispevala k vzporedni rabi določenih arhaičnih in/ali narečnih besed, kar je razvidno iz analize zgodovinskih časopisov.

Analiza napak OCR

Napake OCR so predstavljale pomemben izziv pri analizi določenih časopisov (*Slovenski gospodar*, *Soča*). S pomočjo analize ključnih besed smo ročno identificirali napake OCR iz nabora 100 pojavníc. Pomanjkanje strešíc smo obravnavali kot napako OCR, saj se beseda brez strešíc šteje kot drugačna od besede s strešícami (*drzaven/državen*) ali pa lahko pomeni povsem drugo besedo (*čelo/celo*). V širšem pregledu 1000 ključnih besed smo odkrili 266 napak, vključno z manjkajočimi diakritičnimi znaki, zamenjavo znakov in napačno interpretacijo naglasnih znamenj kot števílk (npr. *domóv* namesto *domov*). Pomembno je omeniti, da so bili časopisi digitalizirani z različnimi modeli OCR, kar je povzročilo specifične napake v posameznih publikacijah.

Splošne napake OCR

Nekatere napake OCR se ponavljajo in kažejo na temeljne slabosti modelov OCR za arhaične zapise in slovenščino. Najpogostejša napaka (24 odstotkov) je prepis črk n, s ali š kot a. Te napake so najpogostejše v časopisu *Slovenski gospodar*, ki ima tudi sicer največ napak OCR. Druga najpogostejša napaka (21 odstotkov) je pomanjkanje strešíc (*stajerski, drzaven*), tretja (9 odstotkov) pa napačna transkripcija naglasnih znamenj kot števílk – zlasti 6, 7 ali 2 (*domóv, rek6, už6, u2e, pra7*). Naglasna znamenja so pogosto zapisana tudi kot d (*takdj*). Črka n na začetku pogosto pomeni, da se beseda začne z narekovaji (*nkaj, nne, njaz*). Zamenjava črk je zelo pogosta, zlasti med č in e (*oee, užč*), i in l (*ijubi, nefranklran*), c in e (*Marijea, evetice*) ter u in n (*nčenki*).

Naglasna znamenja

Naglasna znamenja in strešice predstavljajo poseben problem pri transkripciji sPeriodike. Tukaj je primer iz *Ljubljanskega zvona*, edinega časopisa, ki redno uporablja naglasna znamenja na samoglasnikih (medtem ko *Vertec* to počne občasno):

Takó kričálo vse je gôri náme. (izvirnik)

Takd kričdlo vse je gôri ndme. (prepis OCR)

Napake vizualno delujejo smiselno. Ó in á sta prepisana kot d (ali občasno 6), ô kot 6, á tudi kot ä, é pa kot č. Kljub temu težave s transkripcijo omejujejo semantično analizo ključnih besed.

Napake v specifičnih časopisih

Vertec ima specifične napake OCR. Čeprav te niso ekskluzivne za ta časopis, so v njem še posebej izrazite. Znakovne zamenjave pogosto prizadenejo črke in sklope črk m, u in ru. Zaradi podobnosti oblik se m pogosto prepiše kot ra, ni ali in. U se prepiše kot ii, ru pa kot ni ali m. Črka v je pogosto prepisana kot r, ó pa kot d ali 6.

Pri časopisih, kjer se napake pogosto pojavljajo v ključnih besedah, smo primerjali pogostost napačno zapisanih besed s pravilnimi oblikami. Napačna oblika *sloveaski* se v korpusu pojavi 1855-krat, pravilna oblika *slovenski* pa 45.759-krat. Ključnih besed ni mogoče analizirati semantično, saj bi bilo treba vse napačne oblike najprej pretvoriti v pravilne. Vendar se napaka znatno pogosteje pojavlja v *Slovenskem gospodarju* kot v katerem koli drugem časopisu. Razlika v pogostosti pomeni, da ta napaka značilno označuje časopis in bi jo bilo mogoče uporabiti pri postopkih naknadne obdelave. Z drugimi besedami, takšne napačne oblike bi lahko naknadno popravili v izbrani publikaciji.

Kandidati za ponovno optično branje

S stopnjo napak lahko določimo tudi kandidate za ponovno optično branje. Nekateri optično prebrani dokumenti so že zdaj slabe kakovosti ali pa so bili med prvimi digitaliziranimi časopisi. Sodobne rešitve OCR bi lahko dale precej boljši rezultat od obstoječih različic, vendar je ponovno optično branje celotne sPeriodike zamudno in nepotrebno. Smiselna rešitev bi bilo oblikovanje seznama kandidatov za ponovno optično branje. Na podlagi naših rezultatov bi *Slovenski gospodar* in *Soča* pridobila tako s ponovnim optičnim branjem kot tudi s sodobno OCR-transkripcijo, medtem ko bi *Ljubljanski zvon* potreboval le izboljšano transkripcijo (saj so optično prebrani dokumenti že ustrezni).

Sodobne tehnologije OCR, skupaj z velikimi jezikovnimi modeli (VJM) in velikimi multimodalnimi modeli (VMM), odpirajo nove možnosti za izboljšanje natančnosti transkripcije. Na primer, GPT-4o je uspešno transkribiral slabše optično prebrani del časopisa *Soča* (Slika 5):

Slika 5: Del časopisa *Soča* s slabo kakovostjo optičnega branja

gospodje stara ekonomične šole naravnost trde, da vsega tega Gorica ne potrebuje; drugi zopet pravijo, da bi moralo starešinstvo predložiti natučene načrte novih del. Kar se tiče prvih, jim moremo naravnost povedati, da prvič okoliščin dobro ne poznajo, drugič da stojé na jako ozkem stališču glede narodnega gospodarstva in tretjič, da ne želé Gorici takega napredka, kakoršnega zasluži zbog svoje naravne krasote in klimatičnega prečistva.— Zahtev drugih pa ne moremo prav razumeti, ker znano nam je, da so druga mesta, no dosti večá od Gorice, kontrahirala velika posojila samo za ozaljšanje in luksus in vendar jim nij bilo potreba predlagati dež. odbora natančnih načrtov, kateri uže sami na sebi toliko stanejo, da jih ne bo nobeden varčen gospodar dal poprej izdelati, dokler njima popolne gotovosti, da dobi potrebnega denara.

Vir: *Soča*, 17. 9. 1874, <https://dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-5JQMY60Z/>

gospodo staro ekonomične šole nezavnost trde, da vsega tega Gorica ne potrebuje; drugi zopet pravijo, da bi moralo starešinstvo predložiti natučene načrte novih del. Kar se tiče prvih, jim moramo naravnost povedati, da prvič okoliščin dobro ne poznajo, drugič da stojé na jako ozkem stališču glede narodnega gospodarstva in tretjič, da ne želé Gorici takega napredka, kakoršnega zasluži zaradi svoje naravne krasote in klimatičnega prečistva. Zahtev drugih pa ne moremo prav razumeti, kar znano nam je, da so druga mesta, no dosti večá od Gorice, kontrahirala velika posojila samo za ozaljšanje in luksus in vendar jim ni bilo potrebno predlagati dež. odboru natančnih načrtov, kateri že sami na sebi toliko stanjo, da jih ne bo nobeden varčen gospodar dal poprej izdelati, dokler njim popolne gotovosti, da dobi potrebnega denarja.

Zmožnosti VJM in VMM omogočajo prepoznavo slabše optično prebranih dokumentov skoraj brez dodatnega prilagajanja. VMM presegajo sodobne rešitve OCR pri neposredni prepoznavi besedila,⁵⁶ tudi pri kompleksnih postavitvah, kot so izrezki iz starih kitajskih časopisov⁵⁷ in rokopisna besedila.⁵⁸ Medtem ko trenutne raziskave kažejo mešane rezultate za popravke po optični prepoznavi znakov,^{59, 60}

56 Yuliang Liu et al., »On the Hidden Mystery of OCR in Large Multimodal Models,« *Sci. China Inf. Sci.* 67, 220102 (2024), <https://doi.org/10.1007/s11432-024-4235-6>.

57 Eric H. C. Chow, »An Experiment with Gemini Pro LLM for Chinese OCR and Metadata Extraction,« pridobljeno 5. 4. 2024, <https://digitalorientalist.com/2024/04/05/an-experiment-with-gemini-pro-llm-for-chinese-ocr-and-metadata-extraction/>.

58 Mark Humphries et al., »Unlocking the Archives: Large Language Models Achieve State-of-the-Art Performance on the Transcription of Handwritten Historical Documents,« pridobljeno 24. 10. 2024, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5006071>.

59 Alan Thomas, Robert Gaizauskas in Haiping Lu, »Leveraging LLMs for post-OCR correction of historical newspapers,« v: *Proceedings of the Third Workshop on Language Technologies for Historical and Ancient Languages* (Torino: ELRA in ICCL, 2024), 116–21.

60 Emanuela Boros et al., »Post-correction of historical text transcripts with large language models: An exploratory study,« v: *Proceedings of the 8th Joint SIGHUM Workshop on Computational Linguistics for Cultural Heritage, Social Sciences, Humanities and Literature* (LaTeCH-CLfL 2024) (St. Julians: Association for Computational Linguistics, 2024).

bi prilagoditev VMM za zgodovinske podatke lahko izboljšala rezultate. Ti napredki odpirajo pot za globlje analize zgodovinskih korpusov,⁶¹ vključno s povzetki vsebine, analizo trendov in semantičnim iskanjem. Poleg tega nastajajo novi VJM, posebej prilagojeni zgodovinskim podatkom (ZVJM), ki omogočajo še podrobnejši vpogled v zgodovinske družbe.⁶²

Razprava

Časopise smo opredelili z analizo ključnih besed na podlagi lem. Periodike so običajno opredeljene bodisi s svojo deklarirano usmeritvijo (npr. *KRN*, *Učiteljski tovariš*) bodisi s podlistki in oglasi (npr. *Dom in svet*, *Slovenski narod*) ali pa – žal – z napakami OCR (*Slovenski gospodar*).

Poudarek na podlistkih in oglasih se ujema s predhodnimi raziskavami o zgodovinskih slovenskih periodikah. Podlistki, tj. časopisni odseki, namenjeni leposlovju, so igrali ključno vlogo pri razvoju slovenske proze, saj so avtorjem omogočali zgodnji dostop do širšega občinstva.⁶³ Analiza ključnih besed je sicer identificirala zgolj značilne izraze, ki sovpadajo z določenimi literarnimi liki, vendar so ti neločljivo povezani s podlistki, v katerih se pojavljajo.

Nasprotno pa je bila vloga oglasov boljše poudarjena. V poznem 19. stoletju so oglasi zavzemali pomemben del periodik, pri čemer je bilo razmerje med uredniškimi in oglasnimi vsebinami 4 : 1.⁶⁴ Ključne besede so izpostavile specifične oglaševalce in tudi splošni oglaševalski jezik (npr. *insertaten*, *nvč*).

Analiza ključnih besed je razkrila prehodno stanje slovenskega jezika v tem obdobju. Vsaka periodika je imela svojevrstne pravopisne konvencije za knjižne besede. Na primer, *Kmetijske in rokodelske novice* uporabljajo *nograd* namesto *vinograd* in *berž* namesto *brž*, medtem ko *Slovenski narod* uporablja *denes* namesto *danes* in *sklenica* namesto *steklenica*. Celotni časopisi, ki so bili v ospredju jezikovne standardizacije, denimo *Ljubljanski zvon*, vsebujejo besede, ki so danes arhaične (npr. *obsezati* namesto *obsegati* in *smijati* namesto *smejati*). Diahrona analiza je pokazala, da so bile nekatere besede specifične za določene regije, druge pa so odražale eksperimentalno ali umeetniško rabo v vodilnih literarnih periodikah.

Napake OCR so predstavljale pomemben izziv pri analizi določenih periodik. Pri periodikah s pogostimi napakami OCR lahko napačne besede izkrivljajo analizo, zato bi popravljanje besedila po optični prepoznavi znakov izboljšalo natančnost

61 Giselle G. Garcia in Christian Weibach, »If the Sources Could Talk: Evaluating Large Language Models for Research Assistance in History,« v: *Proceedings of the Computational Humanities Research Conference 2023* (Pariz: CHR, 2023), 616–38

62 Michael E. W. Varum, Nicolas Baumard, Mohammad Atari in Kurt Gray, »Large language models based on historical text could offer informative tools for behavioral science,« *Proceedings of the National Academy of Sciences* 121, št. 42 (Washington, DC: National Academy of Sciences of the United States of America 2024): e2407639121, <https://doi.org/10.1073/pnas.2407639121>.

63 Dovič, »Literatura in mediji v Jurčičevem času.«

64 Ibidem.

semantične analize. Kot poudarjajo Strange in sodelavci,⁶⁵ je popravljanje po OCR ključno za tehnike, kot je analiza ključnih besed. Nekatere periodike so bile zaradi ponavljajoče se vsebine podvržene pristranskostim v analizi ključnih besed. V *Slovincu*, na primer, je 29 odstotkov ključnih besed pripadalo glavi časopisa, medtem ko se je 68 odstotkov ključnih besed v *Edinosti* nanašalo na italijanska ulična imena. Takšne pristranskosti omejujejo uporabnost analize ključnih besed za vsebinsko karakterizacijo v teh primerih.

Zaključek

Analiza ključnih besed razkriva različne vidike periodik. Nekateri časopisi so opredeljeni s svojo splošno vsebino, kot je kmetijstvo (*Kmetijske in rokodelske novice*) ali pedagogika (*Učiteljski tovariš*); drugi so opredeljeni s ponavljajočimi se podlistki, ki jih objavljajo (*Dom in svet*, *Slovenec*, *Vertec*, *Soča*); nekateri pa so prepoznavni po oglasnem prostoru (*Slovenski narod*, *Edinost*). *Slovenski gospodar* žal vsebuje preveč napak OCR, da bi analiza ključnih besed razkrila smiselne vpoglede. Ponavljajoče se napake OCR v periodikah bi lahko bile obravnavane v postopku obdelave po optični prepoznavi znakov.

Računalniški pregled ponuja številne možnosti za nadaljnje analize. Mogoče bi bilo, denimo, primerjalno analizirati prva dva slovenska dnevna časopisa, liberalni *Slovenski narod* in konservativnega *Slovenca*. Podobna primerjalna analiza bi se lahko uporabila za *Edinost* in *Sočo*, dva časopisa Slovencev v Italiji, ter razčlenitev njunih skupnih in različnih elementov (še posebej ob upoštevanju namenov za združitev teh časopisov). Kandidatne arhaične besede bi lahko izbrali s frekvenčnega seznama celotne sPeriodike in tako točneje opredelili razvoj slovenščine na prelomu 19. v 20. stoletje. Veliko zahtevnejša raziskava bi lahko preučila razlike v oglasih, saj so ti izstopali že pri analizi ključnih besed. Naloga je kompleksna, ker je izredno težko določiti meje posameznih oglasov, vendar bi bilo problem mogoče obravnavati tako, da bi periodike obravnavali kot slike⁶⁶ in uporabili iskanje sosedov za določanje podobnih oglasov. Velike multimodalne modele lahko uporabljamo za mnoge zgoraj omenjene naloge, ta tehnologija pa bo prihodnosti korenito spremenila zgodovinske raziskave, še posebej pri obravnavi korpusov nižje kakovosti.

65 Carolyn Strange, Daniel McNamara, Josh Wodak in Ian Wood, »Mining for the meanings of a murder: The impact of OCR quality on the use of digitized historical newspapers,« *Digital Humanities Quarterly* 8, št. 1 (2014).

66 Quintus van Galen, »The page is an image again: Bleedmapping as an analysis technique for historical newspapers,« *Digital Humanities Quarterly* 17, št. 1 (2023).

Zahvale

Iskreno se zahvaljujem dr. Nikoli Ljubešiću in Filipu Dobraniću za njun neprecenljiv prispevek k pričujočemu delu. Delo, opisano v tem članku, sta financirali Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije v okviru raziskovalnega programa P6-0436 *Digitalna humanistika: viri, orodja in metode* (2022–2027) ter raziskovalne infrastrukture DARIAH-SI in Evropska unija v okviru programa Horizon Europe (101186647 – AI4DH).

Viri in literatura

Literatura

- Amon, Smilja. »Vloga slovenskega časopisja v združevanju in ločevanju slovenske javnosti od 1797–1945.« *Javnost* 15 (2008): S9–S24.
- Anonymous, L.. »Slovenski časopisi leta 1885.« *Ljubljanski zvon* 5, 1885, 631–35.
- Boros, Emanuela, Maud Ehrmann, Matteo Romanello, Sven Najem-Meyer in Frédéric Kaplan. »Post-correction of historical text transcripts with large language models: An exploratory study.« V: *Proceedings of the 8th Joint SIGHUM Workshop on Computational Linguistics for Cultural Heritage, Social Sciences, Humanities and Literature (LaTeCH-CLfL 2024)*, uredili Yuri Bizzoni, Stefania Degaetano-Ortlieb, Anna Kazantseva in Stan Szpakowicz. St. Julians: Association for Computational Linguistics, 2024.
- Darovec, Darko. *Pregled zgodovine Istre*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Založba Annales; Čentur: Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja, 2023.
- Dobranić, Filip, Bojan Evkoski in Nikola Ljubešić. »Corpus of Slovenian periodicals (1771–1914) sPeriodika 1.0« (2023). *Slovenian language resource repository CLARIN.SI*. <http://hdl.handle.net/11356/1881>.
- Dobranić, Filip, Bojan Evkoski in Nikola Ljubešić. »A Lightweight Approach to a Giga-Corpus of Historical Periodicals: The Story of a Slovenian Historical Newspaper Collection.« V: *Proceedings of the 2024 Joint International Conference on Computational Linguistics, Language Resources and Evaluation (LREC-COLING 2024)*, uredili Nicoletta Calzolari, Kan Min-Yen, Veronique Hoste et al. Torino: ELRA in ICCL, 2024.
- Dović, Marijan. »Literatura in mediji v Jurčičevem času.« *Slavistična revija* 54, št. 4 (2006): 543–57.
- Dović, Marijan. »Anatomy of the 'Deathly Silence': Slovenian Newspapers in Carniola and the Pre-March Censorship.« *Neohelicon* 50, št. 2 (2023): 543–60. <https://doi.org/10.1007/s11059-023-00707-8>.
- Ehrmann, Maud, Estelle Bunout in Marten Düring. »Historical Newspaper User Interfaces: A Review.« V: *85th IFLA General Conference and Assembly (IFLA)*. Zenodo, 2019.
- Ehrmann, Maud, Marten Düring, M., Clemens Neudecker in Antoine Doucet. »Computational Approaches to Digitised Historical Newspapers.« *Dagstuhl Reports* 12, št. 7 (2023): 112–79. Pridobljeno 5. 2. 2025. <https://doi.org/10.4230/DagRep.12.7.112>.
- Garcia, Giselle G. in Christian Weillbach. »If the Sources Could Talk: Evaluating Large Language Models for Research Assistance in History.« V: *Proceedings of the Computational Humanities Research Conference 2023*, uredili Artjoms Šeļa, Fotis Jannidis in Iza Romanowska, 616–38. Pariz: CHR, 2023.

- Hengchen, Simon, Ruben Ros, Jani Marjanen in Mikko Tolonen. »A Data-Driven Approach to Studying Changing Vocabularies in Historical Newspaper Collections.« *Digital Scholarship in the Humanities* 36, dodatek 2 (2021): ii109-ii126. <https://doi.org/10.1093/lc/fqab032>.
- Humphries, Mark, Lianne C. Leddy, Quinn Downton, Meredith Legace, John McConnell, Isabella Murray in Spence, Elizabeth. »Unlocking the Archives: Large Language Models Achieve State-of-the-Art Performance on the Transcription of Handwritten Historical Documents.« Pridobljeno 24. 10. 2024. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5006071>.
- Ilich, Maja. »Nekaj o modi v slovenskem časopisju na prelomu stoletja (1895-1915).« *Zgodovina za vse* 6, št. 2 (1999): 98–108.
- Ježernik, Božidar. »Katoliška duhovščina na prelomu devetnajstega in dvajsetega stoletja in proces modernizacije na Slovenskem.« *Traditiones* 51, št. 1 (2022): 103–45.
- Kermavner, Dušan. »Drugi slovenski socialnodemokratski listi.« *Kronika* 10 (1962): 80–89.
- Kettunen, Kimmo in Tuula Pääkkönen. »Measuring Lexical Quality of a Historical Finnish Newspaper Collection – Analysis of Garbled OCR Data with Basic Language Technology Tools and Means.« V: *Proceedings of the Tenth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'16)*, uredili Khalid Choukri, Thierry Declerck, Sara Goggi et al., 956–61. Portorož: ELRA, 2016.
- Kilgariff, Adam. »Simple Maths for Keywords.« V: *Proceedings of Corpus Linguistics* 6. Liverpool, VB: University of Liverpool, 2009.
- Liu, Yuliang, Zhang Li, Mingxin Huang, Biao Yang, Wenwen Yu, Chunyuan Li, Yin, Xucheng, Cheng-lin Liu, Lianwen Jin in Xiang Bai. »On the Hidden Mystery of OCR in Large Multimodal Models.« *Sci. China Inf. Sci.* 67, 220102 (2024). <https://doi.org/10.1007/s11432-024-4235-6>.
- Marjanen, Jani, Jussi Kurunmäki, Lidia Pivovarova in Elaine Zosa. »The Expansion of Isms, 1820–1917: Data-Driven Analysis of Political Language in Digitized Newspaper Collections.« *Journal of Data Mining & Digital Humanities* 2020. <https://doi.org/10.46298/jdmhd.6159>.
- Marjanen, Jani, Ville Vaara, Antti Kanner, Hege Roivainen, Eetu Mäkelä, Leo Lahti in Mikko Tolonen. »A National Public Sphere? Analyzing the Language, Location, and Form of Newspapers in Finland, 1771–1917.« *Journal of European Periodical Studies* 4, št. 1 (2019). <https://doi.org/10.21825/jeps.v4i1.10483>.
- Marjanen, Jani, Elaine Zosa, Simon Hengchen, Lidia Pivovarova in Mikko Tolonen. »Topic Modelling Discourse Dynamics in Historical Newspapers.« V: *Digital Humanities in the Nordic Countries 2020*, uredili Sanita Reinsone, Inguna Skadiņa, Andra Baklāne in Jānis Daugavietis, 63–77. CEUR-WS.org, 2021.
- Marušič, Branko. *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem: 1848-1899*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2005.
- Marušič, Branko. »Izbor vesti o Istri v slovenskem časopisju do leta 1880.« *Annales* 17, št. 1 (2007): 65–82.
- Mayer, Adán. I. L., Ximena Gutierrez-Vasques, Ernesto P. Saiso in Hannu Salmi. »Underlying sentiments in 1867: A study of news flows on the execution of Emperor Maximilian I of Mexico in digitized newspaper corpora.« *Digital Humanities Quarterly* 16, št. 4 (2022).
- Mihelič, Stane. »Kmetijska družba in ustanovitev 'Novic'.« *Slavistična revija* 1, št. 1/2 (1948).
- Park, Jaihyun in Ryan Cordell. »A quantitative discourse analysis of Asian workers in the US historical newspapers.« V: *Proceedings of the Joint 3rd International Conference on Natural Language Processing for Digital Humanities and 8th International Workshop on Computational Linguistics for Uralic Languages*, uredili Mika Härmäläinen, Emily Öhman, Flammie Pirinen et al., 7–15. Tokio: Association for Computational Linguistics, 2023.
- Pedrazzini, Nilo in Barbara McGillivray. »Machines in the media: semantic change in the lexicon of mechanization in 19th-century British newspapers.« V: *Proceedings of the 2nd International Workshop on Natural Language Processing for Digital Humanities*, uredili Mika Härmäläinen, Khalid Alnajjar, Niko Partanen in Jack Rueter, 85–95. Tajpej: Association for Computational Linguistics, 2022.

- Pivovarova, Lidia, Elaine Zosa in Jani Marjanen. »Word Clustering for Historical Newspapers Analysis.« V: *Proceedings of the Workshop on Language Technology for Digital Historical Archives*, uredili Cristina Vertan, Petya Osenova in Dimitar Iliev, 3–10. Varna, Bulgarija: INCOMA Ltd., 2019.
- Pogorelec, Breda. *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika*, uredil Kozma Ahačič. Založba ZRC, 2011.
- Pretnar Žagar, Ajda. »A corpus linguistic characterization of speriodika.« V: *Proceedings of the Conference on Language Technologies and Digital Humanities*, uredila Špela Arhar Holdt in Tomaž Erjavec, 384–406. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2024.
- Schoots, Jonathan. »Analyzing political formation through historical isiXhosa text analysis: Using frequency analysis to examine emerging African nationalism in South Africa.« V: *Proceedings of the Fourth Workshop on Resources for African Indigenous Languages (RAIL 2023)*, uredili Rooweither Mabuya, Don Mthobela, Mmasibidi Setaka in Menno Van Zaanen, 65–75. Dubrovnik, Hrvaška: Association for Computational Linguistics, 2023. <https://doi.org/10.18653/v1/2023.rail-1.8>.
- Stergar, Nataša. »Narodnostno vprašanje v predmarčnih letnikih Bleiweisovih Novic.« *Kronika* 25, št. 3 (1977).
- Strange, Carolyn, Daniel McNamara, Josh Wodak in Ian Wood. »Mining for the meanings of a murder: The impact of OCR quality on the use of digitized historical newspapers.« *Digital Humanities Quarterly* 8, št. 1 (2014).
- Štepec, Marko. »Zločin v slovenskem časopisu v 80. letih 19. stoletja.« *Kronika* 35, št. 1/2 (1987): 30–38.
- Thomas, Alan, Robert Gaizauskas in Haiping Lu. »Leveraging LLMs for post-OCR correction of historical newspapers.« V: *Proceedings of the Third Workshop on Language Technologies for Historical and Ancient Languages*, uredila Rachele Sprugnoli in Marco Passarotti, 116–21. Torino: ELRA in ICCL, 2024.
- van Galen, Quintus. »The page is an image again: Bleedmapping as an analysis technique for historical newspapers.« *Digital Humanities Quarterly* 17, št. 1 (2023).
- Varnum, Michael E. W., Nicolas Baumard, Mohammad Atari in Kurt Gray. »Large language models based on historical text could offer informative tools for behavioral science.« *Proceedings of the National Academy of Sciences* 121, št. 42. Washington, DC: National Academy of Sciences of the United States of America 2024: e2407639121. <https://doi.org/10.1073/pnas.2407639121>.
- Verheul, Japp, Hannu Salmi, Martin Riedl, Asko Nivala, Lorella Viola, Jana Keck in Emily Bell. »Using word vector models to trace conceptual change over time and space in historical newspapers 1840–1914.« *Digital Humanities Quarterly* 16, št. 2, (2022).
- Zorn, Tone. »Odmevnost jezikovnega vprašanja v listu Slovenski pravnik v letih 1871-1918.« *Kronika* 35, št. 3 (1987): 146–55.

Spletni viri

- Chow, Eric H. C. »An Experiment with Gemini Pro LLM for Chinese OCR and Metadata Extraction.« Pridobljeno 5. 4. 2024. <https://digitalorientalist.com/2024/04/05/an-experiment-with-gemini-pro-llm-for-chinese-ocr-and-metadata-extraction/>.

Ajda Pretnar Žagar

COMPUTATIONAL ANALYSIS OF SLOVENIAN HISTORICAL NEWSPAPERS (1771–1914): LINGUISTIC, THEMATIC, AND NATION-BUILDING INSIGHTS

SUMMARY

This paper presents a corpus linguistic study of *sPeriodika*, a recently published corpus of Slovenian historical periodicals (1771–1914), compiled from digitised newspapers in the digital repository of the Slovenian National and University Library (dLib.si). The corpus includes key periodicals that contributed to literacy and nation-building in Slovenia. The study focuses on the ten newspapers with the highest number of publications. The author uses keyword analysis, word frequency analysis, concordances, and diachronic analysis to characterise their content and the historical development of the Slovenian language. The study identifies specific thematic orientations of selected periodicals, such as agriculture, pedagogy, feuilletons and advertising, by extracting and analysing keywords. It links the findings to the intense nation-building that followed the March Revolution of 1848.

To characterise the development of the Slovenian language, the author uses diachronic analysis, comparing archaic and modern word forms identified by keyword analysis. Our results indicate that Slovenian literary and regional periodicals exhibited distinct linguistic conventions.

The author uses diachronic analysis to characterise the development of the Slovenian language, comparing archaic and modern word forms identified through keyword analysis. The results show that Slovenian literary and regional periodicals had a distinct set of linguistic conventions, which reflected broader trends in language standardisation.

The study also addresses the challenges posed by the poor quality of optical character recognition (OCR) in historical documents. OCR errors are a significant challenge in historical newspaper analysis. Our research identifies recurring OCR problems, including the misrecognition of characters and the omission of diacritics. Some newspapers, such as *Slovenski gospodar* and *Soča*, have exceptionally high OCR error rates, affecting the keyword analysis results. We discuss possible solutions, including post-OCR correction and using modern Large Multimodal Models (LMMs) and Large Language Models (LLMs) to improve OCR accuracy. Preliminary experiments with GPT-4o, a well-known LLM, show promising results in transcribing degraded historical texts. Future research could focus on refining OCR correction techniques and extending comparative analyses across historical newspapers.

In conclusion, this study highlights the value of computational methods in historical newspaper research despite the challenges of OCR. Keyword analysis effectively

differentiates newspapers based on content, thematic focus, and editorial stance. However, OCR errors need to be taken into account in future studies. Our findings suggest the potential of machine learning and AI-based OCR improvements for processing historical newspapers, paving the way for more refined analyses of historical corpora in Slovenian and other languages.